

NA SUNČANOJ STRANI SRPSKE AVANGARDE

(Gorana Raičević: *Dobra lepota: Andrićev svet*, Akademska knjiga, Novi Sad, 2022)

Monografska studija posvećena Milošu Crnjanskom *Agon i melanholija* (2021) prof. dr Gorane Raičević u izdanju novosadske „Akademske knjige“ doživela je u prethodnih godinu dana zapaženu recepciju i ovenčana je sa tri prestižne književne nagrade: Nagradom „Laza Kostić“ Novosadskog sajma, „Nikolaj Timčenko“ Zadužbine Nikolaja Timčenka u Leskovcu, te Nagradom „Nikola Milošević“, koju dodeljuje Radio Beograd 2, kao i Medaljom za očuvanje kulturnog nasleđa Kulturnog centra Vojvodine „Miloš Crnjanski“. Juna 2022. godine „Akademska knjiga“ objavila je novu studiju ove autorkice, pod naslovom *Dobra lepota: Andrićev svet*. Ovom studijom redovna profesorka, prevodilac, teoretičarka i istoričarka književnosti produbljuje svoja pregnuća na polju epoha srpske moderne i srpske avangarde.

Nobelovac Ivo Andrić je u svekolikoj svojoj slojevitosti i interpretativnim mogućnostima opusa već solidno obrađen u naučnoj literaturi. Profesorka Gorana Raičević svojim studentima često govori da u književnosti nema poslednje reči, a doslednost sopstvenim rečima dokazuje i time što se ne oglašuje o prethodne studije posvećene Andriću, već s njima stupa u stvaralačku komunikaciju. Iscrpna i književnoistorijskim primerima detaljno potkrepljena studija *Dobra lepota: Andrićev svet* sistematizovana je u pet celina nejednakog obima. Posebna vrednost studije jesu akribične napomene u fusnotama koje ne ometaju osnovnu nit izlaganja, a uz bibliografske podatke zainteresovanim čitaocima pružaju istančane uvide i smernice za moguće dalje razmatranje pokrenutih tema.

Već iz naslova uvodnog teksta „Avangardni pisac Ivo Andrić“, jasna je autorkina intencija da Ivu Andrića kontekstualizuje rasvetlivši način na koji mu je razdoblje srpske avangarde poslužilo kao idejno ishodište. Autorka najpre postavlja legitimno pitanje o tome šta bi još moglo, posle brojnih tekstova, da se kaže o književniku koji je pre više od šest decenija ovenčan Nobelovom nagradom. Uvodnim tekstom ona delom obrazlaže razloge nastanka ove monografije, te pred čitaoca iznosi čitavu svoju metodologiju, a piscu pristupa bez apriornih teza i proizvoljnih zaključaka. Prema Viktoru Igou, reč je živo biće moćnije od onoga ko je koristi, i ova je misao mogla poslužiti autorki pri letimičnom, ali preciznom osvrtu na svoje prethodnike u proučavanju Andrićevog stvaralaštva. Jedne prepoznaje kao „dobronamerne sa rukom pruženom svetu“, inspirisane iskonskim nastojanjem da Andrićevim opusom otkriju ono što je stvarnost sakrila. Kod drugih, ne nužno zlonamerno, Andrić je samo lutka u ličnom kabukiju.

Promišljajući o prozi Laze Lazarevića kroz dimenziju *našeg doba* Gorana Raičević eksplicitno podstiče čitaoca na razmišljanje „o tome koliko naša uverenja o drugima otkrivaju druge, a koliko nas same“. Ovu misao imamo na umu dok čitamo redove kojima ona nepri-

strasno razvrgava neistinite i paušalne sudove pojedinih istoričara, čineći to isključivo Andrićevom rečju i sopstvenom erudicijom. Pored toga što ne beži od „spornih“ mesta, studija *Dobra lepota: Andrićev svet* nastoji da odgovori na jedno od suštastvenih pitanja: odakle je pisac, tj. pesnik Andrić, u stvaralačkom smislu potekao?

Prihvatajući tezu da je u Andrićevo delo ukorenjeno i njegovo životno iskustvo, Gorana Raičević ne vrši iscrpnu opservaciju ustanovljenih istina. Ona vodi čitaoca korak dalje, te u životnom iskustvu Ive Andrića pronalazi doživljena ishodišta etičkog – dobrog i estetičkog – lepog, potom suptilno pokazuje kako ova dva fenomena fino, usaglasivši se po jin i jang principu, sačinjavaju preobraženi portret umetnika u mladosti. Višedecenijsko bavljenje srpskim klasicima, Crnjanskim i Andrićem u prvom redu, podučilo je autorku strpljenju i promišljenom kazivanju na način kako su Njegoš i Vuk naučili Andrića da se od života ne može pobeći, te kako beskompromisno ostati veran razumu i istini kao najvišim vrednostima. Jedino takvom komunikacijom s književnim uzorima bilo je moguće uspostaviti mostove između sebe i ostalih ljudi.

Ivo Andrić jeste sasvim izuzetna književna pojava, ali nije samoniklo stablo i zbog toga prva tematska celina ove knjige nosi naslov „Ideje i kontekst srpske avangarde“. Počevši od mota o životnom cilju preuzetog iz *Hiperborejaca*, autorka čitaoca suočava s idejnim supstratima srpske književno-umetničke misli, razmatra pojmove erosa i žrtve, dotiče se odnosa između istaknutih pojedinaca i zajednice. Trenutke radikalnih prelaza iz epohe u epohu objašnjava zakonom dijalektike, oscilovanjem između kolektivističkog i individualističkog principa. Ispitujući poreklo motiva modernističke poetike, autorka se dotiče motiva žrtve i samožrtvovanja, pri čemu razlikuje smisleni instinkt žrtvovanja radi obnove novog života kolektiva od patološke težnje za smrću. Knjigu *Ex ponto* (1918) ispričavanu „lirskim ja“ autorka vidi kao prvu idejnu kopču kojom se Andrić vezao za čovečanstvo „prstenom patnje i žrtve“, te da je u tom prstenu prvi put video estetičke i etičke vrhunce koje će razvijati s protokom vremena. Fenomenima svetosti žrtve i destruktivne funkcije erosa autorka posvećuje obilje mesta u *Andrićevom svetu*.

O čemu god da govori, ona ne gubi iz vida širi kontekst. Koncizno pokazuje kako se ulaskom sveta u rat umetnici suočavaju s činjenicom da se svet, marksovski rečeno, više ne da tumačenju – on se mora menjati. Ove činjenice Gorana Raičević promišlja kao zajedničke sadržioce humanizma i renesanse 15. i 16. veka i epohe avangarde u 20. veku. Kao i u *Agonu i melanholiji* (2021), autorka nepogrešivo zna u koji časopis da zaviri i koje pismo da citira. Dosledno čitanje i tumačenje pisanih svedočanstava doprinose estetičkom i argumentacionom skladu *Dobre lepote*. Svoje zaključke o kulturno-istorijskim događajima s početka 20. veka ona nepristrasno potkrepljuje tekstovima iz *Bosanske vile*, *Krfskog zabavnika*, *Zenita*, *Vihora* i dr., a dragocenost koju izdajamo jesu Andrićeva pisma Vojmiru Dubrešiću.

Odluka da podnaslov studije glasi „Andrićev svet“ nije proizvoljna, budući da je opravdana namera da se predoči svet u kome su Andrić i Crnjanski preobrazili svoja raspoloženja i osećanja od izrazito individualističkih do sasvim kolektivističkih. Pada nam na um Bergsonova teza da je vreme beskrajno trajanje, te da svoje prisustvo u vremenu ličnost doživljava u povlašćenim trenucima intenzivnog trajanja. Ovako određeno prisustvo u vremenu za Crnjanskog je bilo ratovanje „nit znaš zašto, ni krošto“ – što je suštinski primenjivo i

na Andrićevo tamnovanje, stoga postaje jasno zašto je za obojicu jedini autentičan život mogao biti u okrilju jugoslovenske zajednice. Legitimni zaključak autorke jeste da je vera dvojice *krotitelja sudbine* u mogućnost skladnog života balkanskih naroda, pri čemu nacionalno ostaje ispred klasnog, daleko iskrenija od levičarskog shvatanja jugoslovenske ideje. Lik Miloša Crnjanskog na mnogo mesta pomalja se zajedno s Andrićevim. Glavnu analitičku nit *Dobre lepote* čine lik i delo Ive Andrića, ali ovde nije reč samo o tome već i o ustrojstvu sveta s kojim je Andrić bio u intenzivnoj interakciji, a nezaobilazni deo tog sveta jesu i opus i priključenija pesnika *Lirike Itake* (1920).

Tomas Man, posredstvom svog literarnog junaka, video je reč kao ljudsku čast, a književnost definisao kao „jedinjenje humanizma i politike, koje nastaje utoliko lakše što je sam humanizam već politika, a politika humanizam“. Ne možemo sa sigurnošću tvrditi bi li Ivo Andrić doslovce ovo viđenje prihvatio kao svoje, no druga celina *Dobre lepote* pod naslovom „Angažovani Andrić“ čitaocu može da pruži mnoge odgovore. U kojoj meri je Andrić svoje delo stavio u službu politike i ideologije govori činjenica da mu je u jednom momentu zamerano zato što nije dovoljno angažovan, a u sledećem mu je pak spočitan „preveliki angažman“. Proživljeno i ispričano u Andrićevom delu nesumnjivo su ukršteni, u prilog tome govore traumatično zatvorsko iskustvo tematizovano u pripovetkama čiji je protagonista Toma Galus, ali i ciklus pripovedaka o okupiranom Beogradu. Usaglasivši se s ranijim uvidima Žanete Đukić Perišić, autorka veruje da je Andrić veoma dobro bio svestan ovog ukrštanja.

Tome da *Dobra lepota* bude *cela lepa* značajno doprinosi pregledno raspoređena i citirana građa, te tako brojnim navodima iz *Znakova pored puta* (1976) autorka suptilno sugeriše koliko svom toliko i Andrićevom čitaocu da istinska umetnost zahteva i bespoštednu samospoznaju. Iz tog razloga autobiografsko-fiktivni skriveni znakovi svrstavaju Andrićev opus u sam vrh književne umetnosti. Za razliku od mnogih, Gorana Raičević ne oglašuje se ni o dvojicu ljudi s kojima je Andrić tamnovao, tako da priča posvećena Niku Bartuloviću i Oskaru Tartalji doprinosi sociološko-političkoj dimenziji bez koje bi pripovedanje o Andrićevom svetu bilo u velikoj meri nedorečeno. Tartaljina autobiografska proza *Veleizdajnik* (1928), kao svedočenje deklarisanog borca za srpskohrvatsko jedinstvo, pruža nam dobar uvid u politička raspoloženja ondašnjeg hrvatskog življa. Čitaocu ostaje da pretpostavi uolikoj meri bi bio stvaralački i misaono produktivan Andrićev „čudnij metamorfoz“, da nije bilo ove dvojice ljudi. Kada se priča o Tartaljinom i Bartulovićevom sudbini privede kraju, sledi prekorevujuća i nadasve istinita konstatacija da se o Andrićeve tamničke drugove „danas ne otimaju ni Srbi ni Hrvati“.

Celina pod naslovom „Stvarnost, iskliznuća, identiteti“ na prvom mestu donosi razmatranje specifičnosti Andrićevog opredeljenja za depersonalizovano, realističko pripovedanje. Pisac je prihvatio postojanje socijalne i psihološke stvarnosti, smatrajući da je ovakav presek objektivne i subjektivne dimenzije jedini način za stvaranje potpune slike čoveka tj. književnog junaka. Andrićeve stvaralačke početke autorka vidi kao ekspresionističke i usaglašava ih s dominantnim impresionizmom vodećih pesnika moderne Dučića, Rakića, Pandurovića i Disa. Odlika modernističke poetike jeste jaz između realnog i idealnog u svesti lirskog subjekta, koji se njime frustriran sklanja u glorifikovani prostor mašte. To je odlika koja nedvosmisleno udaljava Ivo Andrića od modernističkog tipa pripovedanja, što

autorka pokazuje u komparativnom ključu sagledavajući pesme istog naslova, „Misao“, kod Rakića i Andrića. Ovaj segment zaključuje se tezom da je za autora *Proklete avlije* (1954) jedini način postojanja u svetu interakcija sa svetom, aktivno postojanje oličeno u humanističkom suprotstavljanju zlu.

Značajno mesto posvećeno je erosu kao destruktivnom elementu unutar Andrićeve literature, potkrepljujući to karakterističnim likovima Đerzelezom, Ćorkanom i pripovetkom „Znakovi“ (1951). Pripovetke „Bajron u Sintri“ (1935) i „Jelena, žena koje nema“ (1934) autorka izdvaja kao potpuno osobene, budući da svedoče o sublimisanom erosu koji je pretvoren u stvaralačku energiju. Ako bi se pred Andrića postavila dilema „stvarnost ili mašta“ sasvim sigurno da bi odgovor glasio „i stvarnost i mašta“, kao jedini životno-stvaralački put. Primer pogubnosti radikalnog opredeljenja za racionalno jeste tragično banalna sudbina Đorđa Đorđevića iz istoimene pripovetke. S druge strane, svesno proklizavanje u sopstveni unutrašnji svet nužno je značilo iskliznuće iz života za Ćamila iz *Proklete avlije* (1954) i Marija Kolonju iz *Travničke hronike* (1945). Tragiku likova čiji je razvoj ličnosti zaustavljen u objektivnoj stvarnosti autorka objašnjava neuspehim frojdovskim procesom identifikacije.

Kolike su razmere delte u kojoj se granaju mogućnosti bavljenja Andrićevim delom i koliko su dragoceni proučavaoci poput Gorane Raičević, čija je ruka pružena prema svetu, čitalac možda najbolje u ovoj knjizi može shvatiti u poglavlju koje razmatra postmodernistički dosluh između Ive Andrića i Pola Ostera. Centralni pojam komparativnog razmatranja jeste fenomen identiteta definisanog kao „jedinstvenost pojedinca u okvirima univerzalne opštosti“, koja može biti stečena i različitim vrstama pripadnosti drugome. Uporedna sagledavanja poetičkih, antropoloških i filozofskih ideja Ive Andrića i Pola Ostera, brižljivo su potkrepljena analizom književnih primera.

Sfera postmodernističkog saglasja između pisaca *Gospođice* (1945) i *Njujorške trilogije* (1987) jeste motiv samoukidajućeg identiteta. Otelovljenja takvih identiteta kod Ive Andrića autorka razmatra po redosledu nastajanja. Prvi u nizu je Alija Đerzelez, junak *nesposoban* da izgradi most prema drugome. Dve i po decenije kasnije, Andrićeva gospođica Rajka Radaković banalno skraćava život nakon što uništi svoje mostove i ukinе identitet *krajnje izdvojivši* se od sveta. Treći primer tragičnog identiteta jeste, prema rečima autorkе, Andrićeva knjiška identifikacija: zatočenik Proklete avlije. Ćamil je u zatočeništvo zapao kao *krajnje poistovećena* („Ja sam to!“), a time i krajnje dezorijentisana figura ukinutog identiteta. Ove tri literarne sudbine opominju čitaoca da Andrić nije uzalud svu čovekovu nadu video s one, druge strane.

Ekvivalent Andrićevim tragičnim identitetima jeste Osterov junak Kvin, autor detektivskih romana, koji postepeno ostaje bez svega, a nešto simbolično naslućujemo i u činjenici da je ostao i bez krova nad glavom. Pored usamljenog pojedinca, Andrića i Ostera spaja i sasvim postmodernistička misao o nepouzdanosti jezičkog sistema, o kojoj će Andrić najviše pisati u *Znakovima pored puta* (1976). Paradoksalno, stvaralačku biografiju čini i ono što nije postalo njen deo, a kad ovo kažemo na umu nam je teško shvatljiva činjenica da se Andrić oglušio o temu očeva i dece. Autorka legitimno pretpostavlja da mu je ova tema morala biti poznata iz literature, no dokaz da *Dobra lepota* nije dogmatska studija jeste i pitanje o prirodi ovog ćutanja. Odgovor ostaje u slutnji.

Kako nam o tome sugestivno svedoči i uvodni tekst, *Dobra lepota* nastala je pod specifičnim „mentorstvom“ Ferdinanda de Sosira i Sigmunda Frojda. Sosirov duh ogleda se u konstantnom sagledavanju teksta uz kontekst životnih prilika, kao i u predočavanju Andrićeve sumnje u verbalni jaz između čovekovih misli i reči. Poglavlje „Demonologija erosa“, s druge strane, analitički je zasnovano na Frojdovim postulatima. Ova celina posvećena je razmatranju erotske varijante destruktivne crte Andrićevih junaka, uverljivo potkrepljenom primerima iz značajnog broja pripovedaka. Kako je Milivoj Nenin primetio govoreći o *Agonu i melanholiji* (2021), Gorana Raičević „ume da ne žuri“, te da priču priča do kraja ništa ne ostavivši u nagoveštajima. U najobimnijem poglavlju *Dobre lepote*, autorka izvodi argumentovane hermeneutičke zaključke na temelju Andrićevih pripovedaka, ali se upušta i u malu književnu avanturu. Baveći se romanom *Omerpaša Latas* (1977), ona se u njegovo tumačenje upušta s hermeneutičko-istraživačkim entuzijazmom pokušavajući da nađe književnu definiciju za „roman izdaje, laži i obmane“, ali i da se što više približi stvarnom Omerpaši Latasu posredstvom pisanih svedočanstava koja su se mogla naći u Andrićevim rukama. Posebna metodološka bravura u priči o naslovnom liku poslednjeg romana na kome je Andrić radio jeste uspostavljanje korespondencije između njega i lika iz, takođe za života neobjavljene, priče „Postružnikovo carstvo“ iz ciklusa proze o Tomi Galusu. Surovi Omerpaša Latas i demonska figura Franca Postružnika u knjizi Gorane Raičević susreli su se na tamnoj strani prokletstva neograničenog. Na kraju, usuđujemo se da naslutimo nešto postmodernističko u činu fragmentarnog objavljivanja za života, odnosno, posthumnom priređenju „celine“ *Omerpaše*...

Kao žrtve demonologije erosa ne padaju samo junaci koji pripadaju tamnijoj strani ljudske psihe, poput popa Vujadina, Omerpaše ili Postružnika, o tome govori pripovetka „Letovanje na jugu“ (1959). Komparativnim razmatranjem od najočiglednijih do najtananijih motiva, autorka „Letovanje na jugu“ karakteriše kao varijaciju na *Smrt u Veneciji* (1912) Tomasa Mana.

Celina koja zatvara autorkino razmatranje „dobre lepote“, posvećena je političko-diplomatskom aspektu Andrićevog sveta. „Politika, diplomatija“ je poglavlje koje čitaocu najbolje govori bez posrednika, samo za sebe, i zahteva predano čitanje. Razmatrajući Andrića između njegovih navodnih animoziteta prema Istoku i sklonosti Zapadu, Gorana Raičević, nepristrasno, drži i lekciju postkolonijalnom kritizerstvu (ne kritici). Teza o Andrićevom iskrenom jugoslovenstvu izneta na početku ovde dobija potpuniji iskaz iščitavanjem njegovih zapisa i putopisa, ali, u prvom redu i doktorske disertacije. Govoreći potom o Andrićevom odnosu prema diplomatskoj službi, na temelju literarnih motiva i naknadno pronađene *Šarene sveske*, Gorana Raičević približava svom čitaocu i Andrića kao diplomatu. Bilo da Andrića posmatramo kao književnika, diplomatu ili mislioca, uvek ga lokalizujemo na *sunčanoj* strani, gde se vrednuju čovek i čovekova Dela, a protiv bilo čega što bi, pod bilo kojom zastavom, tako koncipiranom Čoveku na vrat stavilo jaram.

Kad završimo s čitanjem *Dobre lepote*, kad knjiga po prvi put pretegne sasvim levo, na um opet dolazi autorkino pitanje sa početka: „Šta bi još novo imalo da se kaže o velikom piscu, dobitniku Nobelove nagrade?“ Posle čitanja ove studije, sa sigurnošću možemo reći da ne znamo, jer slutiti jedino još znamo kakvi nam konteksti predstoje, te pri tumačenju kakvih života će nam tekstom i likom, govorom i tišinom, pomoći Andrić. *Dobra lepota* je

„samo“ dokaz imperativa da se neprestano vraćamo piščevim univerzalijama, jer znao je Andrić, a i mi bismo već morali znati, da je veoma malo novog pod kapom nebeskom.

Kao i studija koja joj je prethodila, *Dobra lepota: Andrićev svet* (2022) jeste u svakom smislu dragocena knjiga: kako po celishodnoj *lepoti, jasnoći i emociji* tako i po svim onim naučno-lucidnim uvidima. Iako je reč o pristupu autoru koji kod nas nije zanemaren, ova studija jeste vredan naučni doprinos i referentna literatura za neka buduća izučavanja složenog lika Ive Andrića i korpusa dela srpske avangarde. Najzad, kada u posveti ovakvog štiva stoji „Mojim studentima“, jedno je sigurno – u svetu punom gada, biti student takve profesorke znači biti ogrejan suncem na pravoj strani.